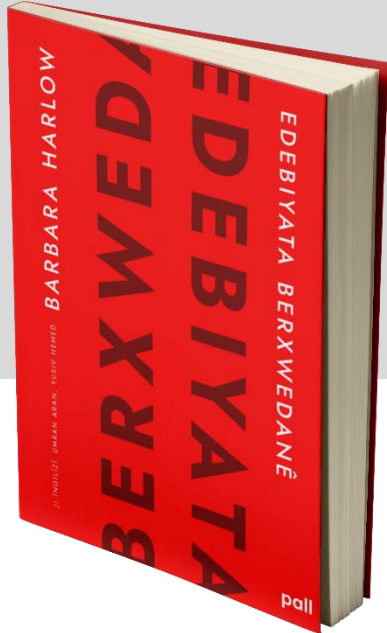

EDEBIYATA BERXWEDANÊ

Resistance Literature

Barbara HARLOW

Wergera ji îngilîzî: Umran Aran, Yusiv Hemed

Pall, Diyarbekir, 2025, 272 rûpel,

ISBN: 978-625-98311-7-6

Ramazan KAYA

Ramazan KAYA

ORCID: 0009-0003-1473-5147 | remokaya@gmail.com

Researcher Writer, Van, Türkiye.

Citation/Jêgir/Atîf:

Kaya, R. (2025). Nirxandina Pirtûkê "Edebiyata Berxwedanê". *Kurdiyat*, (11), 83-90. DOI: 10.55118/kurdiyat.1693970

Article Types/Cureyê Gotarê/Makale Türü:

Book Review/Nirxandina Pirtûkê/Kitap İncelemesi

Received/Dema Hatînê/Geliş Tarihi: 07.05.2025

Accepted/Dema Pejirandinê/Kabul Tarihi: 24.06.2025

Publication Date/Dema Weşandinê/Yayın Tarihi: 30.06.2025

Peer-Review/Hekemtî/Hakemlik:

Double anonymized-Two External/ Cot Nenas-Du ji derve/

Çift Taraflı Kör Hakemlik-İki hakem

Plagiarism Checks/Kontrola Întihalê/Benzerlik Kontrolü:

This article has been scanned by iThenticate plagiarism website./

Ev gotar di malpera întihalê ya iThenticate ra hatiye derbaskirin./

Bu makale iThenticate adlı intihal sitesinde taranmıştır.

Ethical Statement/Beyana Etik/Etik Beyanı:

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited./ Hatîye beyankirin ku di pêkanîn û nivîsina vê xebatê de hemû rêzîkên zanistî û etik hatine şopandin û hemû çavkanî bi awayekî têkûz hatine referanskirin./ Bu çalışma yapılırken ve yazılırken bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve kullanılan tüm kaynaklara uygun şekilde atıfta bulunulduğu beyan edilir.

Conflicts of Interest/Nakokiyên Berjewendiyan/Çıkar Çatışması:

There is no conflict of interest between the author and any parties in the article./ Di gotarê de li navbera nivîskar û ti aliyên din nakokiya berjewendîyê tune ye./ Yazar ile makalede yer alan taraflar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Grant Support/Alîkariya Darayî/Maddi Destek:

The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research./ Nivîskar beyan dike ku wan wî ji bo vê vekolînê ti fonên derveyî wernegirtine./ Yazarlar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul etmektedirler.

Copyright & License/Mafê Telifê & Destûr/Telif Hakkı & Lisanslama:

Authors publishing in the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0./ Nivîskar li jer lîsansa CC BY-NC 4.0 mafê xwe yê li ser xebata xwe diparêzin./ Dergide yayın yapan yazarlar, CC BY-NC 4.0 kapsamında lisanslanan çalışmalarının telif haklarını saklı tutarlar.

Destpêk

Wêjeya berxwedanê, berhemên wêjeyî ne ku di nav têkoşîna li dijî pergalên siyasî yên zordar, dagirkerî, mêtîngerî, hegemonya çandî û şeweyên din ên serdestiyê de pêk tên. Ev wêje, bi gelemperî armanca bilindkirina dengê civakên bindest, zêdekirina hişmendiyê li dijî zordestiyê û xurtkirina têkoşîna kolektîf di hewînê. *Edebiyata Berxwedanê* (1987) ya Barbara Harlowê, di warê edebiyata postkolonyal de yek ji metnên bingeîn e û rê li ber gelek lêkolînên din ên di warê têkiliya di navbera wêje, berxwedan û siyasî de vekirî ye. Ev berhem di warê peywendiyên di navbera edebiyat û siyasî de xebateke pêşeng tê hesibandin. Di vê berhemê de Harlow li ser wêjeya berxwedanê ya li welatên Cîhana Sêyem disekine. Rola wêjeyê di têkoşîna li dijî mêtîngeriyê û serdestiya çandî de bi berfirehî analîz dike. Ew berhemên nivîskarên ji welatên cuda yên Afrika, Rojhilata Navîn û Amerîkaya Latîn dinirxîne û giringiya wan di pêvajoya azadiya bindestan de nîşan dide. Ew, behsa nivîskarên wekî Ghassan Kanafani (Filistîn), Ngũgĩ wa Thiong'o (Kenya), Mahasweta Devi (Hindistan), Mahmoud Darwish (Filistîn), Pablo Neruda (Şîlî) yên di bin bandora mêtîngeriyê de mane dike. Ev lêkolîn ji bo peywendiya di navbera wêje û siyasî de, bi taybetî di konteksta têkoşîna li dijî mêtîngeriyê de referanseke giring e. Harlow di vê pirtûkê de têgeha "wêjeya berxwedanê" pêşniyaz dike. Ev têgeh behsa berhemên wêjeyî dike ku di nav tevgerên rizgarîxwaz ên neteweyî de hatine afirandin û wek amrazek siyasî û çandî tene bikaranîn. Rola nivîskarên berxwedêr jî wek "şahidên dîrokê" û "dengê gelê xwe" radixe ber çavan. Ji bo Harlowê, wêje ne qada salonê yan jî ya takekesî ye, ew tomar kirina serpêhatiyên e, pevçûna hêzên dîrokî û tekoşîna jiyanê ya civakan e.

Ew gelên kolonîkirî yê ku bi salan di bin serdestiya Rojava û Amerîkaya Bakur de dijîyan, li dijî vê serdestiyê hem di warê siyasî û leşkerî de li ber xwe dan hem jî berhemên edebî yên ku rastiya gelên wan radixin ber çavan afirandin. Bi kurtasî edebiyata berxwedanê wek beşek ji têkoşînên rizgariya neteweyî û tevgerên berxwedanê li Afrika, Amerîkaya Latîn û Rojhilata Navîn derketiye holê. Ev herêm bi gelemperî wek welatên "cîhana sêyemîn" yan jî welatên ku di bin bandora mêtîngeriyê de mane, tên zanîn. Edebiyata van herêman bêguman bi têkoşînên rizgariya neteweyî ve girêdayî ye. "Rizgariya neteweyî" helbet tê wateya têkoşîna ji bo azadî û serxwebûna ji bindestiya kolonyalîzmê. Ev edebiyata ku wek edebiyata cîhana sêyemîn tê binavkirin, du armancên sereke dişopîne: Naskirina statûya xwe ya serbixwe, naskirina hebûna xwe ya wekî berhemên edebî. Ev edebiyat hem li hember kategoriya edebî û siyasî yên Rojavayê derdikeve, hem jî wan diguherîne, kanonên wan ên edebî bin pê dike, dixwaze perspektîfeke nû ya rexneyî bîne nav qada akademîk. Harlow xebata xwe wek hewldaneke perwerdehiyê pêşkêş dike. Ev tê wê wateyê ku armanc ne tenê agahdarkirina xwendevanan e, lê di heman demê de guherandina perspektîfa wan a li ser edebiyatê ye jî. Ew, edebiyata berxwedanê wek edebiyata ku yekser ji tevgerên azadiya neteweyî derdikeve pênas dike. Metnên vê edebiyatê, dibêje Harlow, ne bi şikl an forma xwe, bi erk û armancên xwe (bi piştgiriya li tevgerên azadiya neteweyî), xwe ji metnên din cuda dikin.

Edebiyata Berxwedanê rola wêjeyê di nav tevgerên rizgariyê yên ku di sedsala 20em de li "Cîhana Sêyemîn" dest pê kirîye û heta îro berdewam dike bi xwîner dide nasîn. Ev lêkolîn di heman demê de bi kategoriya edebî û siyasî yên Rojava re dikeve nav nîqaşê tund û wan vediguherîne. Mînak antropologê Fransî yê Afrikaya Bakur Jacques Berque îdia dike ku dîroka nûjen dê bi saya dekolonîzasyonê derkeve holê. Dîroknasê şerên gundiyan Eric Wolf jî di vî warê de xwediyê heman fikrê ye: Divê dîroka Ewropayê ji nû ve were nivîsandin û divê ev dîrok êdî "mirovên bê dîrok" jî bihewîne. Wolf, di pêşgotina pirtûka xwe ya bi navê *Europe and the People without History* (Ewropa û Mirovên Bê Dîrok) de, vê rastiyê tîne bîra xwendekarên dîroka rojavayî: "Ne Yewnaniya Kevnar, Roma, Ewropaya Xiristiyan, Ronesans, Ronakgerî, Şoreşa Pişesazî, Demokrasî û hetta Dewletên Yekbûyî yên Amerîkayê jî wek bi îzole an tena serê xwe pêk nehatine. Ev geşedan encama têkiliyên civakî yên girift in ku her tîm jî aliyê demê û mekanê diguherin. Her pêşketin encama têkiliyêke pîralî ya di navbera civakan de bû. Bi gotina kurt û kurmancî, dîrok tenê ji çîroka kiryarên *zîlamên spî* pêk nehatiye" (Harlow, 2025, r. 39).

Edebiyata Berxwedanê bi kurtasî pêwîstiya şîroveyeke siyasî ya li ser metnên edebî diparêze. Harlow du pirsên giring derdixe pêş: "Ji bo kê" û "bi çi armancê" ev berhem hatine nivîsandin. Ev pirs hem jî bo xebata wê, hem jî ji bo berhemên ku ew lêkolîn dike giring in. Vegotinên berxwedanê yên di formên çîrok û romanê de hatine nivîsandin, hewldanên nivîskaran in ku serpêhatiyên xwe û şert û mercên maddî yên civakên xwe vediguherînin vegotinên dîrokî. Li gorî Harlowê, berhemên bi vî awayî, "mudaxele" ne, hewldanên serrastkirina tomarên dîrokî yên çewt ên hêzên zordaran in. Ango, nivîskar dixwazin ku serpêhatiyên xwe û yên civaka xwe di nav çarçoveya dîrokê de bi cih bikin. *Edebiyata Berxwedanê* qadeke

berfireh e ku gelek cure nivîs û nivîskarên di nav xwe de dihevwîne. Lîsteya çalakvan, rexnegir û “terorîstên çandî” yên ku edebiyata berxwedanê referans dide gelek berfireh e: Antonio Gramsci, C.L.R. James, Chinua Achebe, Nicolás Guillén, Wole Soyinka, John Berger, Edward Said, Angela Davis, Bessie Head, Mike Davis, Gayatri Spivak, Frederic Jameson, Nawal al-Saadawi, Pablo Neruda, Nelson Mandela, Rigoberta Menchu, Tariq Ali, Louis Althusser û gelek kesên din. Ev kes ji gelek welat û çandan in û bi piranî bi ramana çep û berxwedanê ve girêdayî ne. Li gorî xebata Harlowê, edebiyat ne tenê roman û helbest in, lê her wiha raporên mafên mirovan, belgeyên hiqûqî, bîranînên girtîyan, nûçe, rojname û heta nivîsên li ser kenarên rûpelan jî di nav xwe de vedigire. Vîzyon û derfetên ji bo afirandina civakeke adil û mirovane, mijarên sereke ne di berhemên nivîskarên wêjeya berxwedanê de. Berxwedan û berdêlên nivîskarên ên li hemberî hêzên serdest ku jiyan û ramanên wan sînoardan dikin jî di van vegotinên de cih digirin. Berhema Harlowê ne tenê ji ber giringiya edebî ya metnên ku ew dinirxîne, di heman demê de li ser pênasîya edebiyatê, cureyên wêjeyî û giringiya siyasî ya wêjeyê jî xebateke qîmetdar e. Armanca pirtûkê ew e ku gelek berhem û nivîskarên ku tê de hatine nirxandin, rengîn û berfirehiya wêjeya berxwedanê nîşan bidin.

Di bin sernavê Edebiyata Berxwedanê de, Harlow li ser jiyana nivîskar Ghassan Kanafani û tîkiliya wî ya bi edebiyata berxwedanê re bi rêzdarî radiweste. Ghassan Kanafani nivîskarekî Filistinî yê û di warê Edebiyata Berxwedanê de xwedî cihekî giring e. Kanafani di navbera dagirkerî û sirgûnê de, di bin zext û sansûrê de dinivîsand. Kanafani edebiyat ne tenê wek hunerekê, lê belê wek qadeke têkoşînê pênasî dikir. Edebiyata Berxwedanê, bi taybetî di mînakên Kanafani de, ne tenê hunerek e, lê belê beşek ji têkoşîna siyasî û civakî ye. Nivîskar di rewşên herî dijwar de, bi rêya nivîsandinê, li dijî neheqiyê û dagirkeriyê derdikeve û ji bo azadiyê tîdikoşe. Jixwe têgeha "Berxwedan"ê cara yekem di sala 1966an de ji aliyê nivîskar û rexnegirê Filistinî Ghassan Kanafani ve di berhema wî ya bi navê *Literature and Resistance in Occupied Palestine* (Edebiyata Berxwedanê li Filistîna Dagirkerî) de ji bo pênasîkirina wêjeya Filistinî hatiye bikaranîn (Harlow, 2025). Kanafani, di navbera wêjeya ku "di bin dagirkeriyê de" hatiye nivîsandin û “wêjeya koçberiyê” de jî cudahiyeke giring pêşniyaz dike. Li gorî vê ferqê, edebiyata berxwedanê tîkiliyeke kolektîf e, li ser niştîman, nasname û dozeke hevpar a politik hatiye honandin. Her wiha bi dîtina Kanafani, hewldanên wêjeya berxwedanê ya gelên ku hatine kolonîkirin, ji ber sedemên diyar bi gelemperî piştî rizgariyê bi ser dikevin. Lê Kanafani dibêje ku lîkoler divê bi xwe di nav tevgera berxwedanê de be, li ser erdên dagirkerî, yanî li cihê ku berxwedan pêk tê. Divê agahiyên di derbarê berxwedanê de rasterast ji devê beşdaran bê girtin. Bêyî van şertan tu lîkolîn nikare "temam" nabe.

Dema ku Ghassan Kanafani wêjeya Filistinî wek "wêjeya berxwedanê" bi nav dike, ew di çarçoveyêke dîrokî de dinivîse. Mebesta wî di vê çarçoveyê de bi temamî ev e: Ev helwest tenê bi têkoşîneke neteweyî re sînoardan nîne, rasterast di nav têkoşînên rizgarkirina neteweyî û tevgerên berxwedanê yên nûjen de li dijî desthilatdariya emperyalîst li Afrîkaya Bakur, Afrîkaya Navîn û Başûr, Amerîkaya Başûr, Rojhilata Navîn û Rojhilata Dûr a Asyayê cih digire. Kanafani bi îsrar li ser vê yekê tekez dikir; berxwedana çandî di stratejiya giştî ya berxwedanê de xwedî cihekî giring e. Berxwedan ne tenê bi çekan e, her wiha bi rêya çand û hunerê jî pêk tê. Eger em ê bi gotina wî ya bandordar bibêjin: “Eger berxwedan ji lûleya çekekê derdikeve, çek bi xwe jî ji daxwaza azadiyê derdikeve” (Harlow, 2025, r. 46). Daxwaza azadiyê bingeha hemû berxwedanan e. Ev daxwaz him berxwedana çandî him jî ya çekdarî dihevwîne. Berxwedan, bi gotineke din redkirina rewşa heyî û sîstema serdest e û helwesteke aktif e. Kanafani neçar e, ji êşa niha, gulên siberojê biçîne; ne wek Stendhal yan jî Dickens, ev ne perwaza baskên zêrîn ên xeyalê ye ji bo wî. Ev, rastiyeke çarenûsî ye ku di her hilma wî de dijî.

Yek ji nivîskarên ku di çarçoveya wêjeya berxwedanê de tê nîqaşkirin, nivîskar û akademîsyenê Kenyayî Ngugi wa Thiong'o ye û demeke dirêj e ji ber ramanên xwe yên siyasî li sirgûnê dijî. Tevgera “Mau Mau” serhildanek dijî-kolonyal bû li Kenyayê di salên 1950î de. Bandora wê ya li ser Ngugi nîşan dide ku ew bi pîrsîrêkên netewî û kolonyal ve mijûl bûye. Ngugi komek kategoriyên cuda pêşniyaz kirine (1981), di gotara xwe ya bi navê "Wêje li Dibistanan" de. Bi dîtina Ngugi, di wêjeyê de du helwestên bingeîn hene: a) Estetîka zordarî û îstîsmarê: Ev helwest piştgiyariya sîstema kolonyal û emperyalîst dike. b) Estetîka têkoşîna rizgariyê: Ev helwest piştgiyariya têkoşîna ji bo azadiyê dike. “Wêje li Dibistananê”, di çarçoveya nîqaşê mezintir de hatiye nivîsandin. Nîqaş li ser naveroka bernameya wêjeyê ya li dibistanên Kenyayê bû. Komîteya xebatê ya 1973an ji bo guherandina bernameya wêjeyê ya dibistanan hatibû avakirin. Piştî serxwebûnê, Kenyayê hewl dida ku sîstema xwe ya perwerdehiyê ji bandora kolonyal rizgar bike. Rapora vê komîteyê wê demê di çapemeniya Kenyayê de bû sedema nîqaşên tund.

Rexnegir û teorîsyenê Perûyî Jose Carlos Mariategui jî di salên 1920an de li ser wêjeyê û civakê analîzên balkêş pêşkêş kirine. Ramanên wî di warê têgihiştina wêjeya welatên Amerîkaya Latîn de giring in. Mariategui dibêje ku ew rêbaz, cure û serdemkirinên wêjeyî yên ji hêla nivîskarên Ewropî ve hatine afirandin ji bo têgihiştina wêjeya Perûyê ne guncaw in. Li gorî Mariategui, wêjeya Perûyê xwedî taybetmendiyeke cuda ye ji ber ku di bin bandora kolonyal de bi pêş ketiye. Ji ber vê rewşê, divê em bi perspektîfeke cuda li wêjeya Perûyê binêrin. Mariategui pêşniyaz dike ku wêjeya wan welatan di sê serdeman re derbas dibe:

- a) Serdema kolonyal: Welat di bin bandora wêjeyî ya metropolê de ye.
- b) Serdema kozmopolît: Welat ji gelek çavkaniyên biyanî bandor digire.
- c) Serdema neteweyî: Welat kesayetî û hestên xwe yên taybetî bi pêş dixe.

Ew hewl dide ku di navbera nêrînên wêjeyî û civakî de hevsengiyekê çêbike.

Ev sê nivîskar û ramanwerên giring Ghassan Kanafani (Filistînî), Ngugi wa Thiong'o (Kenyaî), Jose Carlos Mariategui (Perûyî), li ser pirsgerêkên taybetî yên welatên xwe û demên xwe fikirîne. Helbet her dem û her civak xwedî pirsgerêk û pêdiviyên xwe yên taybet e. Çareserî divê li gorî van pêdiviyan bîn dîtin. Herçiqas pirsgerêk û çareserî cuda bin jî, ev sê nivîskar bi hev re parametreyên giştî yên berxwedanekê derdixin holê. Ew diyar dikin ku serdestiya Rojavayê li ser *Cihana Sêyemîn* di gelek waran de heye: Aborî, leşkerî û siyasî. Ev serdestî bi *emperyalîzma çandî* re tê tamamkirin. Her nivîskarek li ser rewşa xweser a welatê xwe bifikirî jî, wan bi hev re çarçoveyeke giştî ji bo rizgarbûna ji "emperyalîzma çandî" pêşkêş kiriye. Ev çarçove dikare ji bo gelek welatan bibe bikaranîn. Ev nêrîn ji bo têgihiştina dînamîkên berxwedana çandî û siyasî li gelek welatên dagirkirî giring e.

Kanafani di 8ê Tîrmeha 1972an de, li Beyrûtê li ber malekê, bi teqîna bombeyek ku di erebeyekê de hatibû bicihkirin, jiyana xwe ji dest da. Îlana mirina Kanafani di rojnameya *Daily Star*ê de, ku bi îngilîzî li Beyrûtê diweşiya, wî wek "komandoyê ku tu carî çek bi kar neanî" pênase dikir û wiha didomand: "Çekê wî qelemek û rûpelên rojnameyê bûn, û wî ji komek komandoyan zêdetir zêder da dijmin." Îlan diyar dike ku bandora nivîsên Kanafani ji ya komek komandoyan mezintir bû, kuştina wî kiriyarek plankirî bû, ji ber ku ew jî bo dijminên xwe "mirovêkî xeternak" dihat hesibandin.

Ev tekst diyar dike ku têkoşîna ji bo azadî û mafê diyarkirina çarenûsê ne hêsan e û gelek caran bi zext û zordariyê re rû bi rû dimîne. Nivîskarên Edebiyata Berxwedanê di bin merc û zextên giran de dixebitin û şexs û berhemên wan di bin xetereyê de ne. Desthilatdar hewl didin ku belavkirina agahî û ramanên wan asteng bikin. Belge, kovarên dîrokî yên giring ên tevgerên berxwedanê bi zanebûnên tîn îmhakirin. Armanca wan helbet jêbirina bîra kolektîf a civakê ye. Gelek caran ev nivîskar ji aliyê desthiladaren zordar ve tîn girtin û tîn kuştin. Gelek nivîskar û çalakvan bi rêya girtîgehê û terore hatine bîdengkirin. Lê girtîgeh di heman demê de ji aliyê hin girtiyên ve hatiye veguherandin, bi saya wan bûye navnîşaneke berhemdarî û nivîsandinê. Harlow hem yên ku hatine kuştin bi bîr tîne, hem jî giringiya berhemên wan girtîyan ên ku piştî mirina wan jî bandora xwe didomînin, radixe ber çavan. Vegotinên van nivîskaran li dijî sînordarkirinên girtîxaneyê derdikevin. Bi taybetî, bikaranîna zimaneke kolektîf ("em", "ya me") ku di girtîxaneyan de qedexeyê ye, bala mirov dikişîne. Lê belê, nivîskar bi bikaranîna van gotinan li dijî vê yekê derdikevin.

Bîranînên Girtîgehê yên Girtîyên Siyasî

Hin kesên din bi salan di girtîgehê de mane, bi qasî karûbarên xwe yên siyasî ji ber nivîsên xwe jî hatine mehkûmkirin. Gelekên van nivîskaran bîranînên tecrûbeyê xwe ya girtîgehê nivîsîne yan berhev kirine û ev deqên wan kategoriyeke taybetî pêk tînin ku di çarçoveya berfirehtir a edebiyata berxwedanê de peyda bûne. Harlow di vê berhema xwe de giringiyeke taybet dide bîranînên girtîgehê. Van bîranînan wek çavkaniyeke giring a agahdariyê dibîne. Lewre bîranîneke girtîgehê ya ku bi awayekî takekesî hatiye nivîsandin, beşek ji dîroka kolektîf û civakî ye. Serpêhatiyên takekesî dikarin ronahiyê bidin ser bûyerên dîrokî yên mezintir û rewşên civakî. Beşek ji pirtûka Harlowê ji van vegotinên girtîgehê pêk tê. Li gorî Harlowê ev bîranîn ji bo têgihiştina dîroka sedsala 20an û wêjeya wê gelekî giring in. Her wiha ev bîranîn ji bo fêmkirina dîroka dirêj a têkoşîna li dijî emperyalîzm û mêtîngeriyê jî giring in ji ber ku ev girtiyên siyasî beşek ji vê têkoşînê ne. Ev bîranînên girtîgehê yên girtiyên siyasî, ne tenê çîrokên kesane ne, ew belgeyên dîrokî û civakî ne ku dikarin alîkariya me bikin ku em dîrok, wêje û têkoşînên civakî û siyasî yên

sedsala 20an baştir fêm bikin. “Bîranînên girtîgehê ji bo xatirê wê yekê nayên nivîsîn ku “kitêba yekî bi xwe” hebe, ew bêtir belgeyên kolektîf in, şahidî ne ku ji bo têkoşîna hevpar ji hêla takekesan ve tîn nivîsîn.” (Harlow, 2025, r. 162). Ji bo piraniya şoreşgerên azadiyê, zîndan bûne zanîngehek ku wan dikarî li wê têkoşîna xwe ya berê bidomînin û bi pêş de bibin. Piştî ku şoreşgerek tê girtin, ew di nav serboriyên dijwar re derbas dibe. Di nav sînorên teng ên çar diwaran de, di bin siya tarîtiyê de, gava ku ji bo li hemberî ceribandineke nû ya êşkenceyê stûyê xwe netewîne, hewl dide giyanê xwe û hestên xwe bihêz bike, pîrsek wek marekî ketiye dilê gelek girtiyên serhildêr û kul dide: “Çima min heta niha qet tiştek nenivîsand?” Maya Angeolu dibêje “Ti êşa girantir ji hilgirtina çîrokeke bédeng a di hundirê we de veşartî tune ye.”

Edebiyata zîndan bi rastî perçeyekî giring ê dîroka berxwedana gelê kurd e jî. Di dirêjahiya dîrokê de, gelek nivîskar û helbestvanên kurd serpêhatiyên xwe yê zîndanê di nav rûpelên berhemên xwe de neqîşandine. Nivîskar û helbestvanên kurd ên ku ji nişên cuda wekî Musa Anter, Recep Maraşlı, Yılmaz Odabaşı, Ahmet Arif, İlhan Sami Çomak, Tonguç Ok, Murat Canşad, Menaf Osman, Mizgîn Ronak û Rıza Kazıcı, tevî tixûb û astengiyên li paş diwarên girtîgehan jî destê xwe ji afirandina wêjeyî neqîşand û ew kaniyan, gotin û helbestên xwe domandin. Ev cure berhem bi gîştî têkoşîna civakî û siyasî, lêgerîna nasnameyê û ruhê berxwedanê nîşan didin. Herwekî ku bi hezaran mirov ji ber têkoşîna Tevgera Azadiya kurdan a li hemberî neheqiyên ku di nav salên dirêj de domandine hatine qirkirin, bi hezaran mirov jî di hundirê tarîtiya zîndan de hatine hepskirin. Têkoşerên kurd ên ku avêtine zîndan, di warên mîna dîrok, mîtolojî û herwiha edebiyat û hemû qadên din de xwe perwerde kirine. Ew tiştên ku di dibistanên pergala mêtînger, di zanîngehan de qet nebihîstine, fêr nebûne, di nav çarçoveya girtîgehan de dixwînin, fêr dibin û li ser wan bi saetan nîqaşan dikin. Bi rêya pirtûk an jî kovaran serpêhatiyên xwe digihînin xwendevanên ji derve. Li dijî pergala ku hewl dide wan tune û kedî bike têdikoşin. Weşanxaneya Aram, wekî pêşengeke qada çap û belavkirinê, berhemên wêjeyî û ramyarî yê girtiyên siyasî yê kurd digihîne ber destê xwendevanan û di vî warî de xwediyê cihekî sereke ye. Li gorî Firat Çan (5.12.2022), têgeha “Wêjeya Zîndanê” şaş e ji ber ku zîndan, di heman demê de eniyêke şoreşê ye jî. Berhemên ku ji qada zîndanê derdikevin, beşek ji berxwedanê ne. Ez bawerim ku divê mirov rastiye neperçe bike û divê mirov wê di nav tevahiyeke de bigire dest. Ji ber ku ez wiha lê dinêrim, ez difikirim ku parçekirina wêjeyê jî bi xeterî ye. Bi taybetî dema ku mijar wêje be, divê navlêkirinê li gorî cihê ku hatiye nivîsandin, qet neyê kirin. Dema ku em wiha dikin, em zêdetir wate didin cihê ku em tê de ne. Lê belê ji bo me, tiştê wateyê, bi rûmet û giring ne cihê ku em tê de ne, lê çawa ku em li wir dijîn. Li vir divê mirov bêguman giringiya cih înkâr neke. Em tenê dixwazin destnîşan bikin ku cih ne her tişt e.”

Bêguman, nivîskariya di nav sînorên zîndanê de gelek astengî û dijwariyên xwe jî dihevwîne. Mirovê ku di zîndanê de dinivîse, li her çar aliyên wî/ê diwarên betonî bilind dibin. Ji ber vê yekê ew neçar e ku bi hêza xeyalan, sînorên dem û mekan bişkîne. Di nav çarçoveyê teng de afirandina gerdûneke xeyalî ya bêdawî ne karekî hêsan e. Yek ji astengiyên mezin jî windabûna derfeta çavdêriyê ye. Nexasim gava ku ew li ser wargehên ku ji salên dirêj ve jê bi dûr ketine destnîvîsên xwe diafirînin, bîranîna gelek hûrgiliyan pîr zehmet e. Herwiha nivîskar, hewceyî pirtûk, kovar û çavkaniyên ku dikarin jê sûd wergirin hene lê hem pirtûk hem jî weşanên demkî yan nedemkî ji bo wan sînardar in. Sê pirtûk, pênc kovar û divê ev kovar û pirtûk jî di sansûra girtîgehê re derbas bibin. Heke Barbara Harlow ji çavkaniya wêjeya berxwedanê ya kurdan a di nav tarîtiya zîndan de peyda bûye agahdar bûya, bêşik wê di beşa “Bîranînên Girtîgehê yê Girtiyên Siyasî” ya pirtûka xwe de, ronahiyeke mezin biavêta ser vê mijarê û wê gelek nimûne û mînakên hêja pêşkêş bikira.

Edebiyata Kurdî, Edebiyata Berxwedanê ye?

"Hawar dengê zanînê ye. Zanîn xwe nasîn e, xwe nasîn ji me re rêya rizgarî û xweşiyê vedike"

Di çarçoveya taybetmendiyên ku Harlowê ji bo pênasêkirina edebiyata berxwedanê destnîşan kirine, gelo em dikarin edebiyata kurdî jî wek edebiyata berxwedanê pênasê bikin? Ji bo bersivdana vê pîrsê, divê berîya her tiştî em taybetmendiyên ku Harlowê ji bo edebiyata berxwedanê destnîşan kirine bibîr bînin. Ji bo edebiyata berxwedanê taybetmendiyên sereke yê ku Harlowê balê dikişîne ser wan xalan ev in:

1. Derketina rasterast ji tevgerên azadiya neteweyî
2. Çalakî û dilsoziya bo têkoşîna li dijî zordestiyê

3. Giringiya erk û armancên edebiyatê li şûna şikl û formê

4. Piştgiriya tevgerên azadiya neteweyî

Li gorî van taybetmendiyên helbet em dikarin qismekî edebiyata kurdî ya modern jî wek edebiyata berxwedanê pênasê bikin. Clémence Scalbert-Yücel di gotara xwe ya bi navê Paratekst û Berxwedan di Pênaseya Edebiyata Kurmancî ya li Tirkîyeyê de, edebiyata kurdî dixê nav kategoriya edebiyata berxwedanê. Lewre, bi erk û armancên xwe edebiyata kurdî ya nûjen piştgiriya tevgerên azadiya neteweyî dike, nivîskarên wê/î bi piranî milîtan yan çalakvan in. Xaleke din a giring ku Clémence Scalbert-Yücel balê dikişîne ser ev e: Nifşa yekem a rewşenbîrên kurd (Musa Anter, Mehmet Emin Bozarslan, Cigerxwîn), rewşenbîrên pîrralî ne. Ew xwedanên gelek sifetan in, wek dîroknas, rojnameger, zimanzan, nivîser û hwd. "Bi regekî yekser îlhama xwe jî çîrokên gelêrî, jî zehmetiya jiyana rojane, jî şertên giran ên civakî û siyasî û jî hewlên berxwedanê werdigirin." (Scalbert-Yücel, 2014, r. 73).

Nifşa duyem (Fîrat Cewerî, Mehmet Uzun, Mahmut Lewendî, Xelîl Dihokî, Hesenê Metê, Lokman Polat, Laleş Qaso, Zeynelabidin Zinar, Mehmet Emin Bozarslan Fîrat Cewerî, Mehmet Uzun, Mahmut Lewendî, Xelîl Dihokî, Hesenê Metê, Lokman Polat, Laleş Qaso, Zeynelabidin Zinar, Mehmet Emin Bozarslan) a nivîskar û rewşenbîrên kurd wek "nifşê sirgûnê" jî tê binavkirin, jî ber ku piraniya wan li derveyî Kurdistanê, bi taybetî li Swêdê, dijîn. Gelek jî wan beriya 12 îlonê endamên partî û rêxistinên kurdan bûn ku piştî derbeya leşkerî hatin qedexekirin. Wan li welatên bîyanî jî milîtanîya siyasî berê xwe dan xebatên edebî û zimanî. Hewl dan ku formên nû yên edebî wek roman û çîrok pêş bixin li şûna helbestan, lewre helbest formekî kevn bû û jixwe têra xwe berbelavtir bû di nav derdora milîtanên siyasî de. Armanca wan ew bû ku edebiyata kurdî bigihînin asta navneteweyî, li hember înkara ziman, nasnameya kurd û asimilasyonê rawestî, birewerî û şahidiyên xwe bigihînin nifşên nû û dîrok û têkoşîna kurdan bidin nasîn di nav civaka navneteweyî de.

Nivîskarên nifşê sêyemîn di edebiyata kurdî de, heta radeyekê encama guherînên siyasî û çandî yên di salên 1990î de li Kurdistanê û Tirkîyeyê ne. Ji salên 1990î ve, Stenbol bû navendeke giring a sazûmankirinê jî bo ziman û çanda kurdî. Di van salan de li Bakur tevgera kurd bû hêzeke serdest di siyaseta kurdî de û gelek kesayetên rewşenbîrên kurd ên kevin û nû ber bi xwe ve kişand. Di 28ê Îlona 1991ê de Navenda Çanda Mezopotamya (NÇM) hate damezrandin. Di 18ê Nîsana 1992yan de jî Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê vebû. Xebatên NÇMê bêtir li ser afirandina hunerî bûn, lê yên Enstîtuyê bêtir li ser lêkolîn, berhevkirin û zanîna bûn. Rojnameya Welat jî di nav vê tevgera berfireh de, bû yekem rojnameya kurdî ku ji sala 1992yan ve dest bi weşanê kir. Nemaze kovarên Rewşen (1992-1996) û Jiyana Rewşen (1996-2000) cihekî giring digirin jî ber ku wan nifşek nivîskar perwerde kirin û bingeheên edebiyata modern a kurdî li bakurê Kurdistanê danîn. Clémence Scalbert-Yücel vê nifşê wiha pênasê dike: "Endamên vî nifşê ne milîtan in, belku ciwan in û alîgirên doza kurdî ne lê dixwazin "bi awayekî din" xizmetê li doza kurdî bikin. Di demekê de ku nivîsîna bi kurdî sala 1991ê serbest dibe, û ku yekemîn rojnameyên kurdî jî ber pêdiviya bi rojnamegeran derfetên berçav didine nivîseran, û ew rojname xwîner û nivîseran bi nivîsa kurmancî re çavnas dikin, endamên vî nifşê edebî bi taybetî bala xwe didine ser çîrok û helbestê. Ev nifş dengê welatî vediguhêzin." Xebata Scalbert-Yücel a li ser edebiyata kurdî helbet hemû deverên Kurdistanê nagire nav xwe, serdemkirina wê bi beşa Bakurê Kurdistanê ve sînordar e.

Zülküf Ergün jî di gotara xwe ya "Gotara Dijkolonyal û Wênayê Serdestiya Tirkan di Kovara Hawarê de" li ser gotara dij-mêtingeriyê û naveroka di berhemên nivîskarên kurd ên li dora kovara Hawarê kom bûne hûr dibe. Li gorî Ergün berî her tiştî, "yekem car, Hacı Qadirê Koyî bû berdevkê vê serdema nû di edebiyata kurdî de. Hacı, Kurdistan wek welatekî "bindest û pestkirî" pênasê kir û bi dengê qube bang li kurdan kir jî bo serxwebûnê" (Ergün, 2014, r. 23). Rêxistina Xoybûnê û kovara Hawarê di pêşxistina hîzrên berxwedanê de jî bo kurdan qonaxeke dîrokî ne. Kovara Hawarê di sala 1932yan de li Şamê, paytexta Sûriyeyê, jî aliyê çalakvan û rewşenbîrên kurd ên penaber ve hat weşandin. Damezrînerên sereke Celadet Alî Bedirxan û birayê wî Kamiran Alî Bedirxan bûn. Piraniya nivîskarên Hawarê, piştî têkçûna serhildana Şêx Seîd ji Tirkîyeyê reviyabûn û li Sûriyeyê bi cih bûbûn. Kovar bû platformek jî bo pêşxistina edebiyata neteweyî ya kurdî û berdewamkirina daxwazên neteweyî yên kurdan. Nivîskarên Hawarê bi rêya berhemên xwe yên wekî gotar, helbest, çîrok û hwd. hewl dan ku nasname û hişmendiya neteweyî ya kurdî xurt bikin. Her wiha kovarê Kurdistan wek welatekî kolonîkirî û gelê kurd jî wek gelekî bindest û çewisandî pênasê dikir.

Bi rastî jî, wê demê hemû şert û mercên ku di mêtîngehekê de serdest in, li Kurdistanê jî xwe nîşan didan. Wek ku Ergün jî neqil kiriye, Celadet Alî Bedirxan di çîroka xwe ya "Ber Tevna Mehfurê" de, Bakurê Kurdistanê di bin dagirkeriya tirkên de nîşan dide û diyar dike ku bi destê wan gelek serok, şêx û mezinên kurdan hatine bidarvekirin, jin û zaroyên wan hatine kuştin, mal û milkên wan hatine talankirin û jin û zarokên wan ên bêxwedî li bajarên xerîb birçî û tazî hatine hiştin (Bedir-Xan C., 2012: 51). Zülküf Ergün, bi hûrgilî karakter û bûyerên di berhemên gelek nivîskarên kurd (Celadet Bedirxan, Kamiran Alî Bedirxan, Nûredîn Üsif, Cegerxwîn, Osman Sebrî, Telet Qedûr Hecî Elî Begzade û Hevîndê Sorî) ên ku di kovara Hawarê de hatiye weşandin analîz kiriye û gihîştîye vê qinyata zelal:

"Edebiyata Hawarê ji aliyekî ve edebiyata neteweyî ye, ji aliyê din ve jî edebiyateke dijkolonyal e. Ji bo vê jî, di gelek deqên Hawarê de, kesayetên edebî di riya rizgariya neteweyî û têkbirina desthilata kolonyal a tirkên de bi nasnameya xwe ya neteweyî dihesin û bi vê nasnameya kolektîf roleke çalak û erênî digêrin. Kesayetên deqên edebî yên Hawarê di çarçoveya rizgariya neteweyî de bi deng û rengên xwe yên dijkolonyal derdikevin pêş. Nivîskarên Hawarê bi armanca pêgihandina lehengên xwe yên neteweyî gelek caran dimenên çewisandina welat û bînpêkirina nîrxên neteweyî berçav dikin û bi vî awayî jî êş û şerpeztîya gel û niştîman kesayetiyên neteweyî yên dijkolonyal diafirînin. Ji ber vê jî, nivîskarên Hawarê, di deqên xwe yên edebî de, bi rûdanên trajîk zemîna hişyarî û haydariyê amade dikin" (r. 34).

Hawar ne tenê kovarek bû, di heman demê de platformek bû ji bo têkoşîna çandî û zanistî li dijî kolonyalîzma dewleta tirk. Wek ku em di mînakê kovara Hawarê de jî dibînin ku têkoşîna li dijî kolonyalîzmê ne tenê bi awayekî çekdarî, lê bi riya perwerdehî û zanîne jî pêk tê. Celadet Bedirxan û hevalên wî bi rêya Hawarê hewl didin ku li hember vê "zanîna kolonyal" zanîneke "dijkolonyal" belav bikin û nasnameya kurdî û zimanê kurdî biparêzin û pêş bixin.

Edebiyata kurdî ya modern bi gelemperî li gorî berxwedana neteweyî û çandî ya kurdan bi pêş ketiye. Bi pirsgerêkên civakî û siyasî yên gelê kurd ve têkildar e. Li hember zordarî, asimilasyon û înkara mêtîngeran, wek qadeke berxwedanê hebûna xwe heta îro parastîye û piştgirî daye têkoşîna rizgariya neteweyî ya kurdan. Her wiha bikaranîna zimanê kurdî bi tena serê xwe helwestek e, li hemberî mêtîngeran ji bo parastina nasname û çanda kurdan. Ev edebiyat ne tenê refleksiyoona civakê ye, her wiha hewl dide ku bandorê li ser hişmendîya neteweyî û çandî ya kurdan bike. Wek tê dîtin edebiyata kurdî gelek taybetmendiyên edebiyata berxwedanê di xwe de dihevine. Pîvanên edebiyata berxwedanê yên Harlow jî her alî ve bi edebiyata kurdî re gelek hevaheng in. Di sala 1987an de, berhemên kurdî yên wergerandî bo îngilîzî mixabin kêmbûn, ev jî bû sedema nebûna beşeke taybet ji bo edebiyata kurdî di xebata Harlowê de ya bi navê *Resistance Literature*.

Bûyerên dîrokî û qeyranên global di vê sedsalê de jî bi awayekî wêranker hebûna xwe diparêzin. Wêrankirina ekolojîk û krîzên îklîmê, pandemiya vîrûsê, gelên bê dewlet, penaberên li çar aliyên cîhanê belavbûne û hwd. Barbara Harlow di vê serdema aloz de derbarê rola edebiyatê de pîrseke giring dike. "Di serdema mayîn û HIV/AIDSê de mirov edebiyatê çawa binivîse? Serdemeke sîvîl li hemberî mirovahiyê ku ev sîvîl plotan hilawestî, bûyerasaziyê şikestî, jeneolojiyan jihevqutkirî û nîşan wîndî dihele." (r. 19). Bêguman ev yek jî pîrsên ku bersivdana wan gelek zehmet e. Lê bersiv helbet di nav tekstên Harlowê de veşartî ye. Ew pêşniyaz dike ku ji bo têgihîştina edebiyata berxwedanê, divê em berê xwe bidin ezmûn û pratîkên berxwedêran bi xwe. Ew rêyên ku berxwedêr lê meşîyane û ew şopên ku li pey xwe hiştîne, ji bo me armanc û rola edebiyatê jixwe diyar dike.

Yek ji misyonên Harlowê jî ew bû ku têkoşîn û berhemên berxwedêran wek beşek ji mîrateya çandî ya mirovahiyê ji nîşên paşerojê re bihêle. Harlow dixwaze ku nîşên nû hay ji fedakarî û hêviyên wan berxwedêrên berê hebin û vê mîrateyê biparêzin. Hêza wêjeyê ya di qada siyasî de ew e ku dikare tiştêkî ji textê wî daxîne, û bi vî awayî, deriyê welatên xeyalan li ber me vedike da ku em li şûna wî, tiştêkî nû, tiştêkî çêtir di hizra xwe de biafirînin û pê jiyaneke nû bixemilînin.

Çavkanî

- Can, F. (2022, Berfanbar 5). Zindan deşil direniş edebiyatı. *Yeni Özgür Politika*.
- Ergün, Z. (2014). Gotara dijkolonyal û wêneyê serdestiya tirkan di kovara Hawarê de. dnd. Remezan Alan, Ergin Öpengin (Ed.). *Tîr û Armanc Gotarên rexneyî li ser edebiyata kurdî ya modern*. (23-48). Peywend.
- Harlow, B. (2025). *Edebiyata berxwedanê*. (Ji îngilîzî: Umran Aran, Yusiv Hemed). Pall.
- Sacalbert-Yücel, C. (2014). Paratekst û berxwedan di pênasoya edebiyata kurmançî ya li Tirkîyeyê. dnd. Remezan Alan, Ergin Öpengin (Ed.). *Tîr û Armanc Gotarên rexneyî li ser edebiyata kurdî ya modern*. (71-86). Peywend.